

TEORIJA

Arheologija, teorija komunikacij in lingvistika¹

- 11 Spomladi 1990, avtorica Inja Smerdel. Ob tem so za otroke pripravili privlačno in poučno zloženko.
- 12 Maj - september 1987, v razstavišču Arkade, avtorica Neva Trampuž-Orel.
- 13 Razstava je doslej gostovala v Celju, Ljubljani, Novem mestu, Mariboru, Brežicah in Murski Soboti. Avtorja Peter Kos in Andrej Šemrov. Prim. P. Kos, Denarništvu v antiki na Slovenskem, *Argo XXXI-XXXII*, 1991, 54 - 56.
- 14 Razstava je bila odprta v Narodnem muzeju od junija do septembra 1990, nato pa je gostovala na več kot 20 osnovnih šolah po Sloveniji, kjer si jo je ogledalo več kot 10.000 šolarjev, ter še v naslednjih muzejih: v Pokrajinskem muzeju Maribor, v Pokrajinskem muzeju Ptuj, v Kosovi graščini na Jesenicah in v Loškem muzeju v Škofji Loki. Avtorica Eva Kocuvan. Prim. E. Kocuvan, Prispevek o muzejskem pedagoškem delu v Narodnem muzeju, *Argo XXXI-XXXII*, 1991, 91 - 92.
- 15 Od decembra 1990 dalje, avtorica Ljerka Trampuž.
- 16 Tako prvo (oktobra 1988) kot drugo (maj - junij 1991) - z odličnim katalogom - je postavila L. Tavčar.
- 17 Prim. razstavo Mestnega muzeja Ljubljana 'Hrana in kuha v antični Emoni', Kulturno - informacijski center Križanke, december 1989 - januar 1990, avtorica Ljudmila Plesničar-Gec; izdali so tudi katalog s 100 starorimskimi kuharskimi recepti.
- 18 Remnants, *Journal of the English Heritage Education Service* 4, London, 1987.
- 19 Prim. gradivo posveta, ki ga je decembra 1985 v Ljubljani pripravila pedagoška sekcija pri Skupnosti muzejev Slovenije: Vzgojno izobraževalna vloga muzejev in galerij danes, *Argo XXV*, 1986.
- 20 V Sečovljah so letos odprli solinarski muzej na prostem.
- 21 Inovativno, zanimivo razstavo 'Življenje na listkih' je v muzeju murskosoboškega gradu spomladi 1991 postavila skupina slovenskih muzealcev (vodja Nataša Urbanc, Muzej ljudske revolucije v Ljubljani, zamisel Janez Kos, Mestni muzej Ljubljana).
- 22 Takšna oddaja bi redno poročala o arheoloških raziskavah, predstavljala bi arheološka najdišča, razstave in muzejske zbirke, novo arheološko literaturo, pomembne najdbe (npr. ob obletnicah odkritja), slovenske arheologe in arheologinje, osnove arheologije itd..
- 23 Prim. I. Hodder, Archaeology and the post-modern, *Anthropology Today* 6/5, 1990, 13 - 15; N. Merriman, Heritage from the other side of the glass case, *Anthropology Today* 6/2, 1989; F. Baker in J. Thomas (ed.), *Writing the Past in the Present*, Lampeter 1990.

Tomaž Nabergoj

Lingvistika je danes ena od najbolj dinamičnih znanosti. Od tridesetih let tega stoletja dalje, ko je s Saussureom in nekaterimi ameriškimi lingvisti izstopila iz okrilja filologije in filozofije, je postajala vse bolj splošna družboslovna veda in se postavljala ob bok temeljnim teorijam družboslovja in humanistike. Do danes je lingvistika (še posebej formalna in teoretska lingvistika) uspela tako razviti svoj pojmovni in konceptualni aparat, da je postala skoraj obvezno analitično in referenčno orodje v marsikateri družboslovni vedi. Razvijala se je tako dinamično, da je pregled vseh njenih smeri in šol zelo naporeno delo, ki zahteva izredno poznavanje ne samo lingvistike, temveč tudi filozofije, sociologije, matematike, teorije informacij in komunikacij ter semiologije (Ivič 1983).

V družboslovnih in humanističnih vedah bi danes težko našli disciplino, ki je doživela toliko znanstvenih revolucij in transformacij. Svoj veliki vzpon je lingvistika začela v obdobju uveljavljanja strukturalizma v družboslovju in teorije sistemov ter kibernetike v naravoslovnih vedah. Svoj potencial je zelo izrazito pokazala v povezavi s semiologijo in teorijo informacij, in nekateri njeni koncepti so (predvsem sistem binarnih dihotomij in teorija označevalca in označenca) postali nepogrešljivi v antropologiji, filozofiji in sociologiji.

Arheologija, kljub svoji zelo dinamični teoretski komponenti, še ni zmogla v celoti sprejeti nekaterih lingvističnih in semioloških konceptov. Kljub posameznim poskusom (Klejn 1988, strukturalna arheologija, glej Hodder 1986) ni uspelo zastaviti jasno določenega in diskretnega koncepta tovrstnih študij. Problem, ki ga vidim pri teh poskusih, je v tem, da so skušali precej neposredno prenašati lingvistične in semiološke modele v arheologijo in so premalo podrobno upoštevali samo naravo materialnega vira.

V svojem članku ne nameravam postavljati temeljev za ponovno revitalizacijo konceptov teoretske in formalne lingvistike ter semiologije v arheologiji. To delo bi zahtevalo neizmerno več truda in poznavanja obeh ved in predvsem skrbno analizo ter veliko pazljivost pri prenašanju modelov in konceptov iz različnih ved v arheologijo, vendar želim pokazati na intelektualni in konceptualni potencial lingvističnih pristopov k arheologiji.

Menim, da moramo skupni imenovalec obeh ved poiska-

ti v teoriji informacij in komunikacij. Ta korak je lingvistika že storila pred več kot tridesetimi leti, arheologija pa tega ni nikoli eksplicitno zastavila, zato je nujno, da jo med drugim skušamo razumeti tudi kot proces komuniciranja s pomočjo specifičnega jezika v katerem so informacije kodirane in razumljene. V določenem smislu bo treba arheologijo razumeti kot jezikovno prakso z vsemi njenimi teoretskimi in empiričnimi manifestacijami.

Začeti je treba z uvedbo in definicijo nekaterih osnovnih pojmov; najprej je na vrsti izraz jezik. V lingvistiki je danes že v celoti uveljavljena delitev jezikovne prakse (langage) na jezik (langue, sistem znakov in relacij med njimi) in govor (parole, fizična oziroma materialna manifestacija jezika). To delitev mora upoštevati vsak poskus uvažanja formalno lingvističnih konceptov v arheologiji.

Jezik arheologije je mentalno polje izražanja in komuniciranja v tej znanosti. Z izrazom jezik arheologije zajamemo celoten sistem komuniciranja med samimi arheologi (sodobni sistemski kontekst), kot tudi med arheologi in preteklostjo (komunikacija med preteklim sistemskim kontekstom in sodobnim sistemskim kontekstom, kot kanal komunikacije pa nastopa arheološki kontekst (o definiciji terminov sistemski in arheološki kontekst glej Schiffer 1976). K taki strukturi lahko dodamo še komunikacijo med arheologijo in laično javnostjo, vendar jo lahko uvrstimo med prakse komuniciranja v sodobnem sistemskem kontekstu in je zato ne bi obravnavali kot poseben kontekst komuniciranja. Namenoma pa sem izpustil komuniciranje med laično javnostjo in preteklostjo, torej proces brez posrednika - arheologa, ker ta ne zadovoljuje zahtev znanstvenega diskurza.

Tako definicijo jezika znanosti lahko, v nekoliko prirejenih formah, apliciramo na praktično vse znanosti (komunikacija med znanstvenikom in predmetom znanosti in komunikacija med znanstveniki). Če bi to definicijo želeli še naprej poglobljati in bi jo aplicirali na splošni družbeni kontekst, bi ugotovili, da velja za skoraj vse socialne in mentalne prakse komuniciranja s pomočjo jezika, bodisi v neposrednem kontaktu med osebami, ali pa v posrednem komuniciranju preko nekega medija prenosa jezika (npr. teksta). Toda arheologija je predvsem znanstveni diskurz. Z besedo diskurz smo

uvedli naslednji izraz iz lingvistike, kjer ta predstavlja jezikovno enoto najvišje stopnje in zajema vse elemente v govoru, ki so med seboj na kakršen koli način pogojeni (Škiljan 1978, 14). Z izrazom arheološki diskurz tako zaobjamemo vse fizične manifestacije jezika arheologije, ki so med seboj pogojene. S pogojenostjo mislim na vsebinske oziroma pomenske relacije jezika, zato diskurza ne smemo zamenjevati z govorom, ki predstavlja mnogo širši pojem. Pomembno je tudi dejstvo, da pogojenost v diskurzu ni odvisna samo od jezikovnih okoliščin, temveč tudi od izvenjezikovnih. Pri izrazu arheološki diskurz želim opomniti na še eno splošno značilnost jezikovnih praks, na dejstvo da so to družbene prakse komuniciranja z vsemi svojimi problemi razumevanja jezika diskurza, terminologije, redukcije neke totalnosti v jezikovnem izrazu, spreminjanja in razvoja jezika...

Ena od značilnosti jezikov je, da so to odprti sistemi, ki se sproti spreminjajo in razvijajo, da bi lahko odgovarjali potrebam in okoliščinam komuniciranja. To vsekakor velja tudi za jezik arheologije (kar je očitno že, če primerjamo objave pred petdesetimi leti in danes; vsekakor bomo odkrili, če nič drugega, vsaj močno povečan besedni zaklad).

RAZSLOJEVANJE JEZIKA

V prejšnjem poglavju sem odprl vprašanje naravnega jezika. Naravni jezik je v lingvistiki na splošno označen kot običajni jezik (slovenski jezik, angleški jezik,...), s katerim komuniciramo v vsakdanjem življenju in v sebi združuje jezik kot sistem in govor. Za našo razpravo bo dovolj, če ga definiramo kot osnovno jezikovno raven. Naravni jezik ni homogena celota, temveč je zelo podvržen različnim vrstam razslojevanja. Če odštejemo razslojevanje po dialektih in govorih, ki vključuje v tem procesu pomembno geografsko komponento, so za naš primer bolj pomembne tri vrste funkcijskega razslojevanja: disciplinarno ali profesionalno, situacijsko in tematsko razslojevanje (Radovanović 1986, 165).

Strokovni jezik (disciplinarno pogojen mikrojezik) je torej jezik arheološkega diskurza oziroma jezik, ki ga uporablja populacija arheologov pri svojem delu. Med značilnostmi strokovnega jezika bi izpostavil dve, ki se mi zdita najpomembnejši:

- strokovni jezik olajša in omogoči bolj učinkovito komuniciranje med strokovnjaki. Komuniciranje je tudi bolj eksplicitno. Terminologija je jasno definirana.

- po drugi strani pa strokovni jezik deluje izključevalno, saj izloči iz procesa vse tiste potencialne udeležence, ki tega jezika ne poznajo, ali pa ga slabo obvladajo.

Skupno obema točkama je torej dejstvo, da se moramo strokovnega jezika, kot tudi vsakega drugega, naučiti, kar pomeni, da gre za kognitivne procese.

Strokovni jezik ni samo sredstvo komuniciranja med udeleženci, temveč je, kar nam govori druga točka, tudi sredstvo za podeljevanje identitete. Skupino, ki ga govori, določa tudi navzven in jo izloča iz širših družbenih skupin.

Zavedati se moramo še ene posledice strokovnega jezika: kot sredstvo izključevanja ostalih ljudi iz komuniciranja, pomeni tudi močno ideološko orodje. Lingvisti v primeru namenskega izključevanja drugih govorcev govorijo o mistifikaciji jezika (Škiljan 1978, 137-150). Ta se največkrat izvaja s spreminjanjem semantičnih vrednosti v jeziku.

SIMBOLNI JEZIKI

Poglejmo si sedaj tudi nekatere druge vrste jezika. Posebej važni so simbolni jeziki, ki imajo enako pomembno vlogo komuniciranja v znanosti kot naravni jezik. Zelo preprosto lahko simbolne jezike označimo kot sisteme znakov z dogovorjenim pomenom. Pri simbolnih jezikih moramo upoštevati še eno pomembno dejstvo, namreč da jih v končni fazi vse lahko zvedemo na naravni jezik (Hjelmslev, 1980, 110). Vsak znak posebej lahko v naravnem jeziku definiramo, ga opišemo in razložimo njegove relacije do drugih znakov.

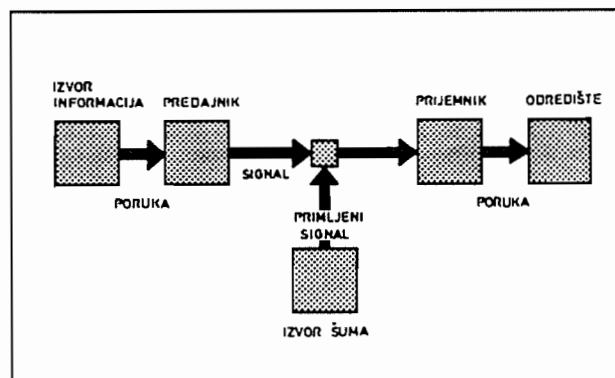
Toda če je tako, v čem je prednost simbolnih jezikov pred naravnim jezikom? Osebo jo vidim v eksplicitnosti definicij simbolov. Kajti če bi v simbolnih jezikih imeli opraviti z večznačnimi termini, sinonimi, homonimi, kot je to primer v naravnem jeziku, bi potem npr. fizika neprimerno težje razlagala naravne pojave, ki jih proučuje. Simbolni jeziki so torej neprimerno bolj eksplicitno definirani jeziki oziroma sistemi simbolov (npr. periodni sistem). Druga prednost, ki izhaja iz prve, pa je neprimerno večja učinkovitost simbolnih jezikov pri

določenih socialnih praksah, npr. v večini znanosti. Vendar niso vsi simbolni jeziki in sistemi tako strogi. Popolnoma nasproten primer je jezik umetnosti, ki ga tudi lahko štejemo med simbolne jezike. Če bi lahko simbolni jezik umetnosti zvedli na naravni jezik, kar sicer velja za večino simbolnih jezikov, potem bi umetnost lahko veljala za neprimerno bolj racionalno in urejeno, kar pa seveda ni, in v tem tudi je njena vrednost, saj vedno obstaja nekakšen subjektivni oziroma iracionalni ostanek, ki se ga pravzaprav ne da eksplicitno in racionalno pojasniti.

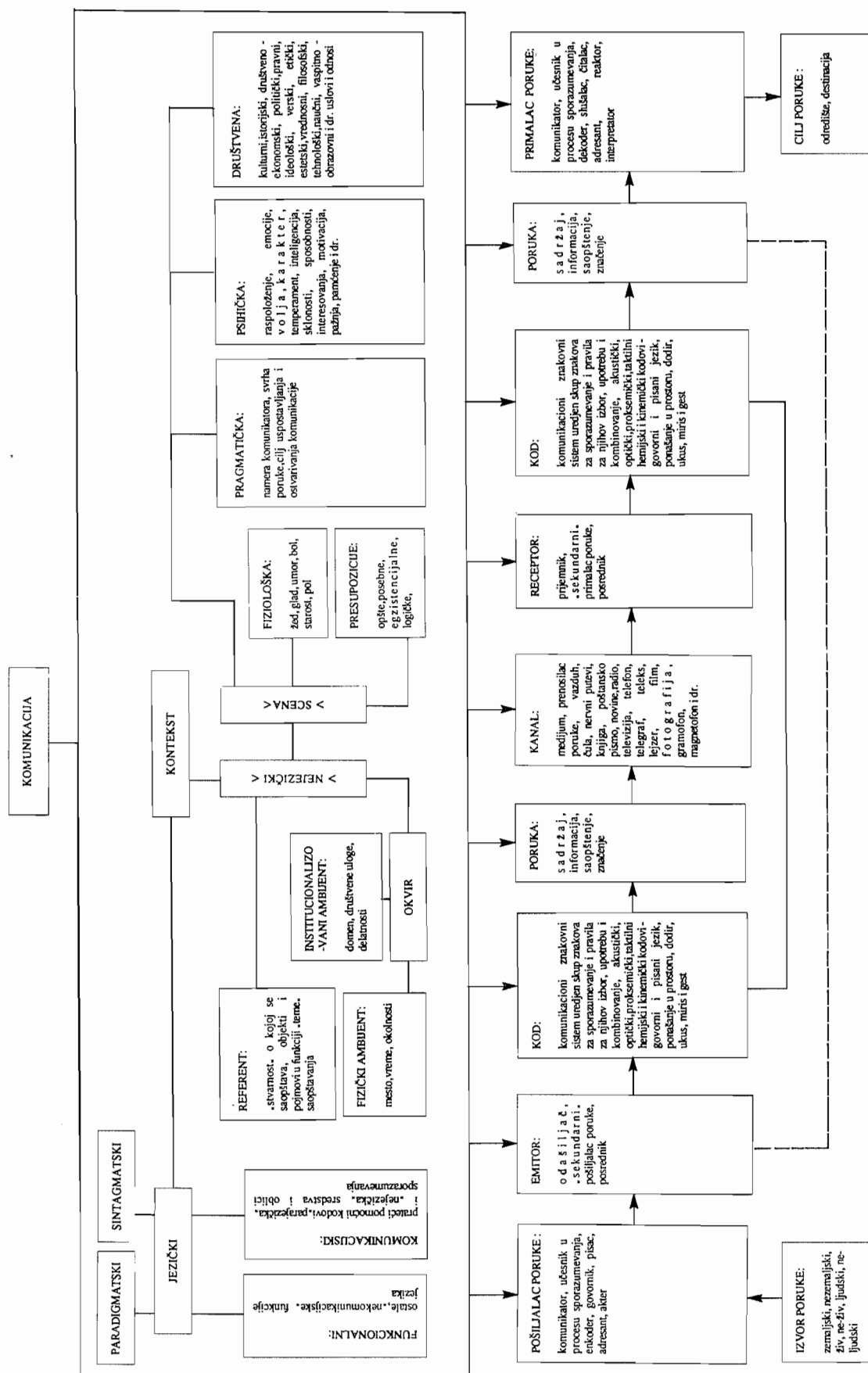
Vse prakse komuniciranja z nekim jezikom so socialne aktivnosti. Trivialno dejstvo je, da brez človeka in družbe ni komuniciranja in jezika. S tem želim povedati samo to, da ima jezik tudi pomembne ideološke dimenzije (nekatero od njih sem že omenil; mistifikacija, določevanje identitete, izključevanje). V tem kontekstu je treba razumeti ideologijo kot nekakšen nenapisan socialni kompromis oziroma splošno uveljavljene vrednosti v družbi. Tako tudi vidimo, da je ideologija v bistvu fenomen teorije, njene posledice pa so empirične. Zato bo vsaka analiza ideologije, tako v jeziku kot drugod, morala začeti od empiričnih posledic.

KOMUNIKACIJSKI PROCESI

Lingvisti že dalj časa zelo uspešno kombinirajo svoje dosežke z dosežki teorije informacij in komunikacij. Za naše izhodišče moramo uvesti nekaj terminov in pojmov iz te vede (sl. 1)

Sl. 1

Komunikacija vedno implicira dve strani, oddajnik in sprejemnik. Vez med njima je sporočilo, ki ga prvi pošlje, slednji pa sprejme. Sredstvo, po katerem sporočilo prenaša, se največkrat imenuje kanal prenosa. Da bi prenos sporočila bil smislen, mora obstajati tudi predmet sporočila. Ta predmet se zato imenuje komunicirana realnost (Škiljan 1978, 17). Če hoče biti prenos sporočila uspešen, je potrebno zadostiti nekaterim pogojem. Prvi in osnovni je, da sprejemnik sporočilo razume (oziroma da je sporočilo predstavljeno v takem jeziku, ki ga sprejemnik pozna). Da ta proces le ni tako preprost, kot ga v osnovi predstavlja prejšnja shema, in ni zgolj prevod iz kibernetike je zelo jasno pokazal M. Radovanović (Radovanović 1986, 56), (sl. 2). Radovanovičeva shema je izrazit primer sociolingvističnega pojmovanja komuniciranja, ki zelo jasno pokaže na izredno kompleksnost procesov, in kjer imajo pri oblikovanju in transformiranju sporočila velik pomen nejezikovni pojavi (psihološki, fiziološki, družbeni, prostorski,...).

Če hočemo, da je prenos sporočila uspešen, prav tako ne sme biti motenj v kanalu, ki bi sporočilo popačile ali naredile nerazumljivo za sprejemnika. Vendar tudi v najbolj ugodnih okoliščinah ne moremo računati enako da bo sprejemnik poslano sporočilo razumel absolutno, kot oddajnik, kajti sprejemnik bo vsako sporočilo modificiral preko filtrov svojega sveta izkušenj in jezika.

V tem uvodnem delu sem želel postaviti nekaj osnovnih opornih točk, znotraj katerih se bo gibala moja razprava. Za konec tega dela bi samo citiral znani stavek Ludwiga Wittgensteina: *"Meje mojega sveta so moje mojega jezika"* (Wittgenstein, 1976, 131; 5.6, 5.6.1., 5.6.2.).

KOMUNICIRANJE V ARHEOLOGIJ

Pred nadaljnjo razpravo bom še enkrat ponovil kaj tvori jezik arheologije: to je medij v katerem komunicirata arheolog in njegov vir ter arheologi med seboj. Če to delitev nekoliko modificiramo, bi lahko rekli, da je prvi medij jezik (sistem znakov in relacij med njimi), drugi pa se kot medij umešča na mesto govora. To delitev lahko izvajamo še naprej in vidimo, da v komunikaciji med virom in arheologom kot medij prenosa sporočila nastopa simbolni jezik, v komunikaciji med arheologi pa naravni jezik oziroma njegova funkcijska zvrst - stro-

kovni jezik. Tako je določena integralna struktura jezika arheologije.

Podobno tezo je postavil že L. Klejn, ki je arheologijo označil kot sposobnost prevajanja iz jezika materialnih stvari v nek naravni jezik (Klejn 1987, 69)

V obeh primerih vidimo, da gre dejansko za vprašanje prevoda, torej za vprašanje poznavanja obeh jezikov. Brez tega prenos sporočil med virom in arheologi ni uspešen, oziroma sprejemnik pozna vse premalo informacij, da bi sporočilo dobro razumel.

Komuniciranje med virom in znanstvenikom je v bistvu tisto polje, ki definira posamezne znanosti. Kajti ni znanosti, ki bi na enak način komunicirala s preteklostjo kot arheologija. Čeprav je danes zelo močna težnja po razvijanju interdisciplinarnih oziroma multidisciplinarnih raziskav, kjer se postopki in problemi več znanosti zlivajo in se diskretne meje med njimi vse bolj brišejo, pa končna fuzija kljub temu ni več mogoča. Kajti če ne drugega, posamezne znanosti v interdisciplinarnem raziskovalnem procesu ohranjajo vedno svoj diskreten način komuniciranja z virom. Čeprav se pogosto govori, da so bile vse znanosti veliko časa združene v filozofiji in kasneje v teologiji, enotne znanosti nismo nikoli tudi zares imeli. Če pogledamo obdobja, ko sta celotno znanstveno razmišljanje pokrivali zgoraj omenjeni disciplini, je dejansko težko govoriti o eni znanosti, ali pa o več znanostih združenih v eni, kajti posamezne znanosti takrat še niso bile v celoti izoblikovane, da bi se lahko zlele v eno samo. Ponavadi je šlo za različne postopke razumevanja naravnih in kulturnih fenomenov, ki so sicer delno izoblikovale lasten jezik komuniciranja med virom in proučevalcem, vendar ti procesi spoznavanja in razumevanja niso bili odprti sistemi, temveč jih je zapirala filozofska ali teološka resnica, oziroma če aktualiziram, njun jezik. Končni smoter teh zgodnjih 'znanosti' je bil potrjevanje univerzalnih resnic, kar pomeni, da so morale na koncu sprejeti drug jezik in pojmovni aparat, ki ga je definirala in utemeljila naprimer teologija. Zato lahko neprimerno bolj upravičeno govorimo o razdruževanju različnih spoznavnih procesov izpod okrilja teologije, oziroma o razdruževanju njihovih jezikov, kar je v nadaljnjem procesu njihovega razvoja pripeljalo do nastanka znanosti v sodobnem pomenu. S stališča jezika torej lahko rečemo, da je prehod iz zgodnje 'zna-

nosti' v sodobno znanost opravljen takrat, ko se definira specifičen in lasten jezik komuniciranja med virom in znanstvenikom.

SPECIFIČNOSTI JEZIKA ARHEOLOGIJ

Jezik arheologije se je kot celovit sistem arheološkega jezika in diskurza začel razvijati hkrati z arheološko znanostjo pred približno 150 leti. V teh 150 letih je arheologija morala dokazovati svojo samostojnost oziroma svojo pozicijo 'suverene' znanosti. Velikokrat je bila razumljena kot pomožna veda zgodovine, umetnostne zgodovine, klasične filologije ali antropologije. Ena od najbolj trdoživih tez iz zgodnjega razvoja arheologije je delitev na klasično arheologijo (ali arheologijo) in prazgodovino. Šele v zadnjih 40 letih ji je uspelo pokazati, da gre za enotno znanost, ki ima enake metode, predmet raziskav in razlagalne postopke - da govori isti jezik ne glede na to ali proučuje starejše neolitske skupnosti ali pa obdobje Konstantina Velikega. Take delitve velikokrat niso kritizirali samo arheologi, temveč tudi zgodovinarji, na primer Lucien Febvre, ki pravi, da je delitev med prazgodovino in zgodovino eden od najbolj nesmiselnih konceptov v proučevanju preteklosti (Bintliff 1990, 13).

To kritiko lahko še podpremo, če pogledamo značilnosti jezika arheologije:

- gre za diskurz med preteklostjo in sedanostjo, katerega namen in okvir je razlaga preteklosti v terminih sedanosti, torej prevesti jezik preteklosti v jezik sedanosti.
- gre za diskurz med materialnim svetom ostankov in teoretskim svetom razlage, torej prevod iz simbolnega jezika (oziroma jezika znakov) v naravni jezik.
- gre za znanstveni diskurz z vsemi njegovimi značilnostmi, najpomembnejša med njimi je uporaba strokovnega jezika, ki se ga je treba naučiti.

Nobena druga znanost v svojem jeziku ne vsebuje vseh treh točk. Kot primer lahko vzamemo zgodovino, ki vsekakor odgovarja prvi in tretji točki, nikakor pa ne zajema druge. Sicer je nekaj primerov, ko se zgodovina poslužuje tudi 'materialnih' analiz, npr. analize papirja listin, pečatov, in to predvsem zato, da bi bolj pojasnili kontekst samega teksta, katerega analiza je prevladujoč postopek historiografskega raziskovanja preteklos-

ti. Torej gre predvsem za analizo naravnega jezika, le delno pa tudi raznih simbolnih jezikov (matematičnih znakov, ikonografije,...), vendar ne tako specifičnih, kot je jezik materialnih ostankov.

Prvi dve točki lahko združimo in vidimo, da gre v obeh primerih za komuniciranje z virom, tretja točka pa implicira v večji meri komuniciranje med arheologi. Razmerje med tako postavljenima skupinama ni tako, da bi komuniciranje med arheologi bilo posledica komuniciranja med njimi in virom, temveč se oba procesa med seboj pogojujeta. Če razumemo komuniciranje med virom in arheologom kot klasično situacijo, ki jo definira komunikacijska shema, potem vidimo, da je proces razumevanja sporočila vira zelo odvisen od sveta izkušenj in znanja sprejemnika - v našem primeru arheologa. To znanje pa je posledica učenja - komuniciranja med arheologi oziroma drugimi proučevalci preteklosti in komuniciranja arheologov s širšim socialnim okoljem.

INFORMACIJSKI POTENCIAL VIRA (NJEVOVA SPOROČILNOST)

Po analogiji s klasično shemo teorije komunikacij lahko materialni vir umestimo na dve mesti; lahko stoji na mestu sporočila in na mestu medija sporočila. Vsekakor pa ga ne smemo postavljati na mesto oddajnika sporočila. Če bi materialni vir nastopal kot oddajnik sporočila, potem bi s tem dehumanizirali arheologijo. Arheologijo je treba v celoti razumeti kot poskus komunikacije ljudi v sedanosti z ljudmi v preteklosti. Da je dehumanizacija arheologije oziroma preteklosti bila precej pogost pojav v arheologiji, nam kažejo številne študije v tradicionalni srednjeevropski arheologiji kultur in tipov. Artefakti v tekstih take arheologije velikokrat nastopajo samostojno in prevzemajo nekatere človeške lastnosti, kot so gibanje, razvoj, križanje,... in s tem zakrivajo pogled na človeka v preteklosti.

Najprej pogledjmo kako je z materialnim virom kot sporočilom. Prva stvar, ki jo moramo pri tem vedeti je, da to sporočilo ni bilo namensko oblikovano in namenjeno komuniciranju med preteklim in sodobnim sistemskim kontekstom. Nimamo opraviti s klasično situacijo ko oddajnik namensko pošlje sporočilo arheologom.

Prvo dejstvo je torej, da so materialni viri nenamenska

sporočila iz preteklosti. Če materialni vir oziroma artefakt v najširšem pomenu besede ni bil mišljen kot sporočilo, kdo mu potem da sporočilno vrednost? V našem primeru je to sprejemnik oziroma arheolog. Da bi artefakt iz preteklosti interpretirali kot materialni vir oziroma kot sporočilo, ga moramo kot takega šele ustvariti v naših mentalnih konceptih, oziroma če uporabim še eno analogijo iz jezika - označencu moramo podeliti označevalca. Natančno to je mislil L. Binford, ko je dejal, da si arheologi moramo ustvarjati svoje podatke (Binford 1986). Splošni ali nevtralni podatek iz preteklosti ne obstaja. Zato je proces kreiranja podatkov tudi proces kreiranja njihove sporočilnosti. Če gremo v tej smeri še dlje, lahko v skrajnem primeru postavimo novo shemo komunikacije, kjer je arheolog obenem oddajnik in sprejemnik sporočila. Toda taka situacija ni mogoča, ker bi na ta način popolnoma negirali pretekli sistemski kontekst, ki glede na novo shemo sploh ne bi bil potreben, in bi se arheologija zapletla v svojevrstno teologijo. Kaj je torej tisto, kar tako zagato razreši? To je prav materialna dimenzija in vsi z njo povezani konteksti, ki jih ima ostanek iz preteklosti. Dejstva, da je nekaj materialnega prišlo iz preteklosti, ni mogoče nikakor zanikati, pa če se še tako trudimo s kreiranjem podatkov.

Nova shema bi torej izgledala tako: obstaja fizičen dokaz oziroma predmet, ki prihaja iz preteklosti in ta predmet je hkrati sporočilo in nosilec sporočila. Takšna definicija artefakta iz preteklosti nam znova omogoči komunikacijo med preteklim in sedanjim sistemskim kontekstom. Artefakta tudi ne smemo zamenjevati s kanalom prenosa, saj imajo to funkcijo postdepozicijski procesi. Artefakt ima dejansko enako vlogo kot jezik pri komuniciranju: nosi sporočilo in obenem pomeni sporočilo. Zaradi večje jasnosti je treba v bodoče napraviti jasno klasifikacijo sporočilnosti artefakta. To je do neke mere poskušal narediti že L. Klejn v svoji Arheološki tipologiji (Klejn 1988), ko je v slovarju pojmov na koncu knjige želel natančno definirati smisel terminov, ki jih je uvedel.

Obstajajo sicer primeri, ko so ljudje v preteklosti namenško oblikovali del materialnega sveta kot sporočilo za bodočnost, npr. hengi, masivne grobnice, poljske meje... Toda ta sporočila imajo svojo pravo funkcijo še vedno v preteklem sistemskem kontekstu. Njihovo sporočilnost

v arheološkem oziroma sodobnem sistemskem kontekstu je treba na novo definirati. Čim bolj se obe sporočilnosti prekrivata, toliko bolj lahko razumemo preteklost. Nikakor pa ne moremo doseči, da bi se obe sporočilnosti v celoti prekrili, saj bi na ta način dosegli absolutno razumevanje preteklosti. Da to ni možno niti pri najbolj idealnem komuniciranju, smo že pokazali, saj sprejemnik vedno razume sporočilo v lastnih konotacijah.

Proces definiranja sporočilnosti artefakta iz preteklosti lahko metaforično imenujemo 'govor artefaktov', kar pomeni, da smo artefaktu dali možnost, da spregovori, oziroma smo mu podelili jezik. Na ta način smo omogočili komunikacijo med virom in arheologom oziroma, če smo še bolj natančni, med preteklostjo, iz katere prihajajo materialni ostanki, in arheologijo.

NARAVA MEDIJA PRENOSA SPOROČILA

V dosedanjem tekstu smo videli kje je njegovo mesto v splošni strukturi jezika arheologije, kakšna je njegova funkcija v komuniciranju s preteklostjo in kakšne so njegove interakcije z diskurzom arheologije. Spoznali smo tudi, da je arheološki jezik kreativno polje in odprt sistem, ne smemo pa pozabiti, da je to rezultat kognitivnih in mentalnih procesov v arheologiji. J. Gardin je te procese poimenoval intelektualni postopki v arheologiji in jih razdelil v dve temeljni skupini: kompilacijo in eksplikacijo (Gardin 1987). Gardinovo delitev lahko zelo koristno uporabimo pri ugotavljanju procesov, ki ustvarjajo arheološki jezik. Pazljivo branje njegove knjige nam pove, da sta kompilacija in eksplikacija soodvisna intelektualna postopka in da stara teza, da bi kompilacija zagotavljala empirično, eksplikacija pa teoretsko raven diskurza, ne drži. Avtor je ob problemu kataloga jasno pokazal, da nevtralni katalog ne obstaja, temveč je vedno pogojen z določenimi eksplikacijskimi zahtevami, ki največkrat izvirajo iz tega, kaj želi arheolog v nadaljnjem postopku proučevati, oziroma kaj je pomembno na artefaktih. Pri še tako 'objektivnih' postopkih, kot je npr. oblikovanje kataloga, vidimo očiten vpliv arheologovega strokovnega okolja, izobrazbe, tradicije, paradigatske smeri in še marsičesa drugega.

Če to diskusijo prenesemo na osnovno jemanje podatkov, takoj pridemo do trivialnega dejstva, da ne obstajajo absolutna in nevtralna izkopavanja, temveč da so

tehnike jemanja podatkov zelo odvisne od naših eksplikijskih potreb. V konceptu arheološkega jezika vsi ti našeti primeri kažejo, da je ta predvsem proizvod arheologovega systemskega konteksta, oziroma natančneje, različnih arheoloških paradig in ideologij, subjektivnih in objektivnih okoliščin, razvoja znanosti, tehnologije, pa tudi zahtev, ki jih splošna družba postavlja znanosti. Če se znova vrnemo k Wittgensteinu, lahko rečemo, da se širita hkrati svet arheologije in svet njenega jezika. Z zahtevami po detekciji vse več različnih ostankov iz preteklosti (tako kulturnih, kot naravnih), se v arheologijo vpeljuje nova terminologija, nov pojmovni aparat in nova vprašanja, na katera skušamo odgovoriti.

KANALI PRENAŠANJA SPOROČIL

V dosedanjem tekstu smo že ugotovili pomembno dejstvo, namreč da je materialni vir nosilec sporočila, oziroma drugače povedano, da je medij, ki nosi sporočilo. Ta medij je sestavljen iz dveh pomembnih komponent: empirične in teoretične. Empirična dimenzija pomeni materialno naravo medija, teoretična dimenzija pa vse kontekste v zvezi z medijem (naravo odkritja artefakta, relacije z drugimi artefakti, starost, vzročne zveze med artefaktom in preteklim sistemskim kontekstom,...).

Da bi zaokrožili fenomen prenosa sporočila, moramo dodati še vse procese transformacije iz preteklega systemskega konteksta v arheološki kontekst. To pomeni, da moramo upoštevati vse postdepozicijske procese, ki tudi vplivajo na oblikovanje in ohranjanje materialnih ostankov iz preteklosti. Šele tako razumljen kanal prenosa sporočil nam omogoča celostno razumevanje materialnih virov. Postdepozicijski procesi so v veliki meri odgovorni za motnje v kanalu prenosa sporočil, saj materialnih ostankov največkrat ne prenesejo do nas v enakem stanju, kot so bili odloženi. V njih se materialni ostanki spreminjajo, propadajo, popačijo ali celo izginjajo. Vendar motenj v kanalu prenosa ne smemo pripisati samo postdepozicijskim procesom, temveč tudi okoliščinam odkrivanja artefaktov. Od laika, ki je odkril artefakt, velikokrat ne moremo pričakovati temeljite dokumentacije. Tudi arheološko odkrivanje artefaktov vedno spreminja sporočila, saj delamo na izkopavanjih selekcijo med materialnimi ostanki, včasih pa jih tudi dobesedno uničujemo.

PRENOS SPOROČILA IZ PRETEKLOSTI

Ugotovili smo, da je glavna naloga arheologov, da pomagajo artefaktom 'spregovoriti', oziroma da skušajo dekodirati sporočila v njih. S tem, da jim podelimo možnost 'govora' (jezik), smo opravili izbor, zaradi katerega marsikateri ostanki iz preteklosti ostanejo nemi. Prvo selekcijo smo sami opravili že pri jemanju podatkov oziroma iskanju artefaktov, saj nismo skušali iskati in dokumentirati vseh materialnih ostankov iz preteklosti. Vse naše raziskovalne postopke spremlja redukcija fenomenov neke pretekle totalnosti. To dejstvo je nujno, če želimo pretekli univerzum zajeti v jeziku. Redukcija, kot smo že prej videli, ni odvisna samo od arheologov, temveč tudi od drugih okoliščin, največkrat od kontekstov depozicije in postdepozicijskih procesov.

Ko arheolog definira materialni ostanek iz preteklosti, ga ne le izloči iz množice ostalih materialnih ostankov, temveč mu hkrati tudi reducira pomen glede na svoje izkušnje, cilje raziskav, znanstveno tradicijo,... Tega dejstva se arheologi popolnoma zavedajo, saj skušajo izpadle ali manjkajoče pomene, ki jih je imel materialni vir, nadomestiti s tem, da ga opazujejo v različnih kontekstih in zvezah. Na ta način skušajo zmanjšati popačenje sporočila, ki je nastalo v postdepozicijskih procesih in v procesih odkrivanja. Tako dejanje imenujem kognitivna investicija.

Strukturno gledano lahko kognitivno investicijo enačimo z definiranjem in oblikovanjem arheološkega jezika. Kako do tega prihaja in od kod črpamo koncepte za to, smo že videli. Spoznali smo tudi razloge za obstoj več različnih arheoloških jezikov, s tem da smo iskali njihov izvor v svetu izkušenj in procesov spoznavanja, ki jih nosi vsak arheolog v sebi. Zato tudi lahko rečemo, da obstajajo različne kognitivne investicije.

Proces kognitivne investicije se nikoli ne zaključi, in v skrajnem primeru bi lahko govorili celo o nekakšnem kumulativnem naraščanju znanja (razumevanja preteklosti). Toda, ker je arheologija kolektivna znanost, je podvržena različnim strokovnim, ideološkim, paradigmatičnim in generacijskim spremembam in zato moramo biti do koncepta kumulativnega naraščanja znanja zelo previdni. Tovrstne probleme kognitivne investicije je potrebno še posebej kritično opazovati v kontekstu 3. točke definicije arheološkega diskurza, ki je znanstveni

diskurz, pri katerem se uporablja strokovni jezik, ki se ga je treba naučiti. Glavna značilnost eksaktnih znanosti je, da so njihove teze preverljive z nevtralnimi sredstvi (eksperimenti) in da so ugotovitve univerzalne, kar obenem pomeni, da obstaja možnost nevtralnega preverjanja resničnosti oziroma veljavnosti kognitivnih investicij. Taki postopki v arheologiji v glavnem niso možni. Edino kar nam ostane je stalno kritično preverjanje in modificiranje kognitivne investicije v medsebojnem diskurzu arheologov in drugih znanstvenikov.

To je tudi edini način, da čim bolj razumemo sporočila o preteklosti.

FAZE REDUKCIJE IN KOGNITIVNE INVESTICIJE

V nadaljnjem tekstu predstavljam dve shemi. Prvo sem povzel po U. Sommer, v kateri predstavlja proces nastajanja in strukturiranja odpadkov različnih človekovih aktivnosti (Sommer 1990, 48) (sl. 3). Njeno shemo sem dopolnil in prilagodil (sl. 4), da bi pokazal glavne stopnje v našem komuniciranju s preteklostjo, kjer se sinhrono pojavljajo procesi redukcije in kognitivne investicije. Slednja je označena s pravokotniki iz prekinjenih linij.

biocoenosis

thanatocoenosis

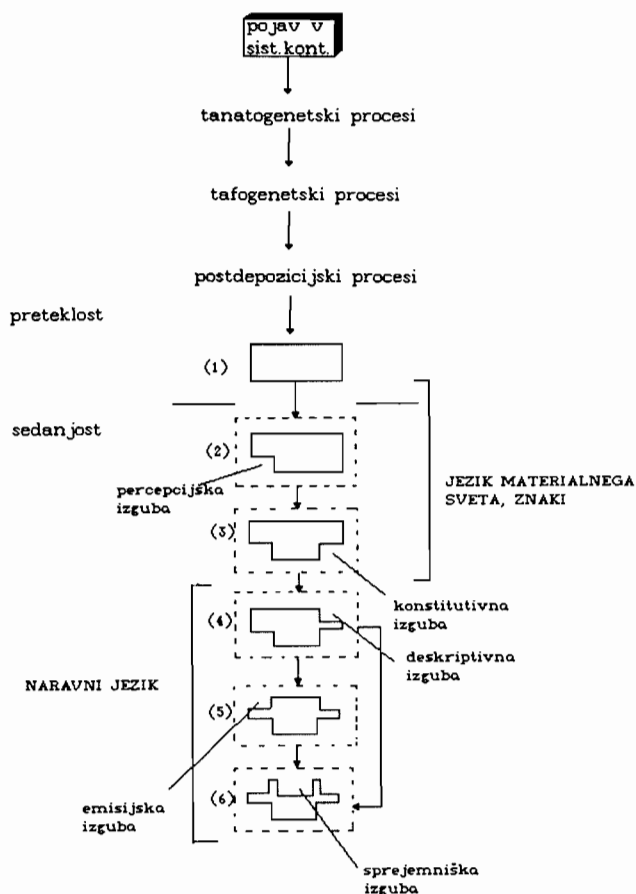
taphocoenosis

oryctocoenosis

Sl. 3

Sl. 4

Na vrhu sheme je pojav v aktivnem sistemskem kontekstu v preteklosti. Da bi ta pojav napredoval do potencialnega arheološkega zapisa, mora že v preteklosti iti skozi nekaj procesov transformacij (najpogosteje skozi procese tanatogeneze in tafogeneze ter določene postdepozicijske procese, sl. 4). Šele po tem lahko postane potencialni arheološki vir in zapis (1). Temu sledi proces njegovega zaznavanja v sedanjosti (2) in konstituiranja v arheološki zapis (3), kjer arheologi skušajo določiti pomen in smisel arheološkega zapisa. Ker se popolnega potenciala arheološkega zapisa ne da v celoti dojeti, temveč le fragmentarno, se naslednje redukcije dogajajo

v procesu deskripcije (4) arheološkega zapisa. Proces deskripcije moramo razumeti obenem tudi kot proces selekcije in arhiviranja pomena arheološkega zapisa, kajti dejstvo je, da večina arheoloških raziskav črpa primarne podatke iz kataloških opisov artefaktov in njihovih kontekstov. Nadaljne arheološke postopke (interpretacije, razlage, rekonstrukcije,...) lahko razumemo s stališča komuniciranja tudi kot emisijo informacij (5). Čeprav lahko vidimo emisijski potencial informacij že na prejšnjih nivojih, se prav v tem stadiju emisijski pomen najbolj jasno vidi (namen vseh člankov, knjig, poročil,... je obveščanje čim večje strokovne in laične populacije). Posledica te dejavnosti pa je prav tako določena izguba pomena oziroma njegova selekcija (6) pri sprejemniku. Na tem mestu sicer zaključujem svojo preprosto shemo, vendar je ta model redukcij viden tudi v nadaljnjih postopkih komuniciranja s preteklostjo (televizijske oddaje, poljudna predavanja, uporaba arheoloških artefaktov za oblikovanje turističnih, političnih, modnih, in še mnogih drugih sporočil).

Podrobneje tega nisem analiziral, kajti to ni več diskurz v strogem znanstvenem kontekstu in zanj veljajo nekoliko drugačni mehanizmi, kot za predhodne faze v shemi. To pa ne pomeni, da ga arheologi lahko zanemarimo ali mu posvečamo malo pozornosti. Zavedati se moramo, da tudi javnost oblikuje svoje predstave (kognitivne investicije) o preteklosti in arheologiji. Poleg tega je arheologija dolžna izpolnjevati svoje dolžnosti do družbe, kajti njeni problemi so tudi družbeni problemi. Če bo arheologija preveč odmaknjena od javnosti, oziroma slednja ne bo imela možnosti kvalitetnega vpogleda v njene raziskave in rezultate, se bomo kmalu znašli v mistificiranem jeziku. In da je proces mistifikacije jezika boleč tudi za arheologijo, nam kažejo vsi napor ob t.i. 'venetski polemiki', ki je dobesedno in metaforično polemika o jeziku v arheologiji.

O JEZIKU ARHEOLOGIJ PRI NAS

V pahljači različnih arheoloških šol in pristopov, ki jih ne moremo več prešteti na prste obeh rok, so se dejansko izoblikovale tri smeri, ki so danes prevladujoče. Te smeri bi lahko imenovali tudi paradigme. Najstarejša in obenem verjetno najbolj množična je arheološka paradigma, katere osnovni koncept je še vedno kulturna zgo-

dovina. V tem kontekstu je zelo simptomatična razlaga arheologije kot humanistične vede. To se vidi tudi po organizaciji vede na univerzah in v muzejih. Razlogi za tako stanje izvirajo iz samega historičnega razvoja arheologije in socialno kulturnih okoliščin v katerih je arheologija nastajala. Zelo indikativno je, da je kulturno zgodovinski koncept arheologije najbolj prisoten v srednji in vzhodni Evropi.

Drugo paradigmatko smer najbolj označuje ameriška nova arheologija oziroma procesualna arheologija. Temeljni koncept te paradigmatke smeri je razumevanje arheologije kot antropologije. Za to šolo je zelo simptomatično, da se je začela razvijati v času velikega napredka tehnologije, merskih postopkov, v času prodora računalništva in matematičnih analiz ter mišljenj v družboslovne vede. V tej arheologiji se vidi velik pomen proučevanja okolja in prostorskih aspektov. Danes je nova arheologija v nekoliko modificirani obliki najbolj množično prisotna v ZDA in deloma v Veliki Britaniji.

Konstruktivni kritiki nove arheologije je uspelo predvsem s strani britanskih in skandinavskih arheologov združiti nekatere dosežke kulturne zgodovine, nove arheologije in drugih družboslovnih ved. Na ta način se je izoblikovala tretja paradigmatka smer. Njen najbolj skrajni pristop imenovan post-procesualna arheologija oziroma postmoderna arheologija, predstavlja izrazito kritiko pristopov procesualne arheologije. Toda večina sodobne angleške šole ni tako ostro naperjena proti novi arheologiji, temveč ji je uspelo povezati koncepte različnih sodobnih arheoloških šol in pristopov v dokaj koherentno celoto in jo zelo dobro oplemenititi s sodobno sociologijo, ekonomijo in socialno antropologijo. Pri njih tudi ni prisotno absolutno zanižanje koncepta kulturne zgodovine kot pri novi arheologiji. Tej tretji paradigmatki je težko dati enoznačno ime, in tudi ni tako paradigmatko enovita in strnjena kot prvi dve šoli. Ena od njenih značilnosti je prav dokajšnja raznovrstnost diskurza.

Že iz do sedaj naštetih in pojasnjenih smeri se lahko sluti različne arheološke diskurze in jezike. Jezikovno plat arheologije so v zadnjem času še posebej poudarjali postmodernistični arheologi kot na primer M. Shanks in C. Tilley, (Novaković 1990, 42), ki hočeta arheologijo

razumeti kot proces kreacije teksta. Tako tudi sprašuje ta zakaj je arheolog tako napisal svoj tekst (izvajal svojo arheologijo). Operirata s pojmi kot sta poetika arheologije in moralni aspekti teksta (koncept, ki ga je uvedel znani strukturalistični teoretik književnosti R. Barthes (1979, 5-54)). Zanima ju avtor teksta in komu je tekst namenjen. Njun diskurz lahko označimo kot poskus relativiziranja konceptov arheologije in razumevanja preteklosti oziroma v našem primeru relativiziranja pojmov v jeziku arheologije.

Če se spet povrnemo k trem osnovnim paradigmam, ki so danes prisotne v arheologiji, lahko že pri hitrem pregledu tekstov vseh treh paradig vidimo tri različne mistifikacije jezika. Tega ne smemo razumeti samo kot različno opisovanje in interpretiranje istih pojmov, temveč gre v veliki meri tudi za različne probleme, obravnavane znotraj navedenih paradig. Novi pojmovni aparati, ki pri tem nastajajo, pa imajo za posledico razlikujoče se arheološke diskurze. Ob takem sobivanju različnih paradig (kar je mimogrede po T. Kuhnu nemogoče, ali pa je arheologija še vedno na predparadigmatiki stopnji, Kuhn 1974), se postavlja vprašanje pravičnosti različnih diskurzov oziroma njihovih jezikov. Toda če si postavimo tako vprašanje, zelo hitro zaidemo v ekskluzivizem in običajno imamo za pravičnega samo en diskurz oziroma eno paradigmo. Ker sta arheološka praksa in razvoj arheologije zavrnila take poskuse ekskluzivizma, moramo vprašanje o pravičnosti diskurzov zamenjati z vprašanjem o relevantnosti diskurzov za določene namene raziskav.

Slovenska arheologija je v kontekstu naštetih paradig še vedno trdno zasidrana v kulturno zgodovinski arheologiji. Kulturna zgodovina se v njej pojavlja kot osnovni razlagalni koncept oziroma referenčni okvir. S stališča jezika arheologije pomeni kulturna zgodovina polje od koder prihajajo pojmovni aparat, terminologija, zveze med koncepti in razlagalni cilji. S stališča sheme prenosa sporočil pa pomeni kulturna zgodovina polje izkušenj in socialno okolje sprejemnika, torej vir za kognitivne investicije.

Razlogov zakaj je prišlo do takega razvoja slovenske arheologije na tem mestu ne bi obravnaval, bolj zanimivo je, če pogledamo nekaj primerov, kako se to odraža na nivoju arheološkega jezika pri nas.

V osnovi bi lahko ta jezik označili kot težko dojemljiv za eksaktne znanosti, vsekakor težje dojemljiv kot pa jezika drugih dveh paradig. Razlog za to je relativno neupešen prenos pojmov iz kulturne zgodovine in humanistike v jezik arheologije (oziroma jezik materialnega sveta). Drugi razlog pa je tudi prenašanje pojmov iz naštetih področij, ki že tam niso bili v celoti in jasno definirani (npr. splošni in specialni pomeni besed kultura, civilizacija,...). Eksplicitnost terminov, ki je ena od temeljnih značilnosti eksaktnih znanosti, v kulturno zgodovinski arheologiji ni dosegla enakega nivoja in teže. Termini kot na primer tip, slog, kulturna skupina, kulturni krog, težko prenašajo zahteve po eksplicitnem zamejevanju njihovega pomena. S tem se jasno soočimo s problemi tovrstnega strokovnega jezika, ki se ga, kot smo že prej ugotovili, moramo še naučiti. Ker učenje tega jezika nima povsod za osnovo jasno in eksplicitno definiranih pojmov, je razumevanje terminov in zvez med njimi neprimerno bolj odvisno od socialnega okolja kot pa od terminov samih, kot bi bilo v primeru, če bi bili ti bolj eksplicitno definirani. Nujna posledica so tudi težave v komuniciranju med arheologi zaradi večznačnosti nekaterih osnovnih pojmov v arheološkem jeziku. Nevarnost, ki je implicitna diskurzu kulturno zgodovinske arheologije, so velike možnosti, da v njem prevlada diskurz moči oziroma avtoritete. Ta nevarnost je sicer prisotna v vseh znanstvenih diskurzih, kar so ugotovili mnogi sociologi znanosti, toda v jezikovnem polju, ki ima preveč nejasno in ohlapno definirane osnovne termine, je ta nevarnost toliko večja. Druga pomanjkljivost, ki jo ima diskurz kulturno zgodovinske arheologije, je neprimerno počasnejše sprejemanje novih pojmov in konceptov, kot je to primer v drugih dveh paradigmah. Na ta način lahko opazimo določeno zastarevanje jezika, ki ne more slediti bolj liberalno zasnovanim arheološkim diskurzom. Eden od očitkov nove arheologije, da je kulturna zgodovina konzervativen pristop, vsekakor leti tudi na njen besednjak.

Tipičen problem te vrste je vsekakor periodizacija evropske prazgodovine. Od Thomsenovega definiranja triperiodnega sistema pa vse do današnjih verzij se osnovni koncept ni prav nič spremenil. Čeprav se vse bolj čuti utesnjenost in neprimernost takega okvira, je ta še vedno močno v rabi in ni znamenj, ki bi obetala skorajšnji pojav drugega okvira z novejšim in sodobnejšim

konceptom kronološke in materialne evolucije prazgodovine.

Thomsenovega triperiodnega sistema ne smemo razumeti samo kot poskus, da bi se naredil red v muzejski zbirki in s tem postavil red v splošni materialni evoluciji človeštva, temveč tudi kot njegovo kognitivno investicijo. S tem, da je razvrstil najdbe na svoj način, jim je dal nov pomen in nov jezik, kar je tipična praksa kognitivne investicije. Do sedaj smo že videli od kod prihajajo viri za kognitivne investicije (iz sveta izkušenj, spoznavalnih procesov in socialnega okolja sorodnih znanstvenikov). Dejstvo je, da je velika večina takratnih raziskovalcev preteklosti imela zelo dobro humanistično izobrazbo, ki je veljala za temeljni pogoj za proučevanje preteklosti (takrat so bili viri predvsem literarni ali umetnostno zgodovinski). Prvo dejstvo, ki v tem kontekstu pade v oči je, da Thomsenov model klasifikacije materialov zelo očitno posnema Heziodovo delitev človeške zgodovine (na zlato, srebrno, bronasto in železno dobo), kot jo je organiziral v svojih *Delih* in *dnevih*. Thomsenova periodizacija ni bila sprejeta in uveljavljena samo zato, ker je ponudila dober in smislen sistem klasifikacije predmetov, ki je sicer povsem temeljil na empiričnem opazovanju materialov, iz katerih so bili izdelani artefakti, temveč tudi zato, ker je tak model odgovaljal tradiciji humanističnih znanosti (t.j. klasični filologiji - znanosti o jeziku), ki je bila v njegovem času med vodilnimi pri razumevanju preteklosti.

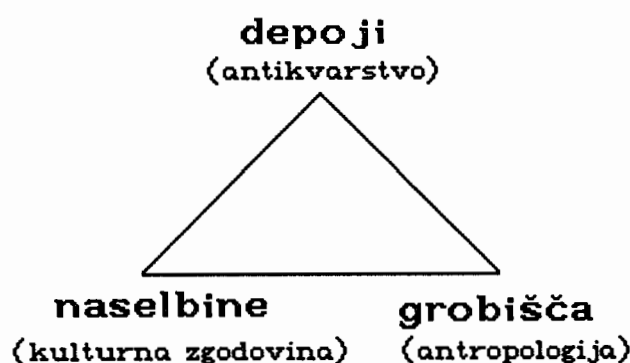
Drugi primer, ki ga želim na tem mestu izpostaviti, je položaj človeka v prazgodovinski arheologiji kultur. Če pogledamo veliko večino tekstov tovrstne arheologije, dobimo človeka, ki je najpogostejše označen kot nosilec neke materialne kulture (angleško *bearer*, nemško *Träger*). Dinamične lastnosti so v teh tekstih skoraj vedno na strani artefaktov, slogov in ornamentov (potujejo, vplivajo eden na drugega, se križajo, izpodrivajo,...). Na ta način so jim dane praktično človeške lastnosti, medtem ko je sam človek predstavljen zelo statično - kot os - ki nosi omenjeno dinamiko. Celotna imena kultur so v veliki meri dehumanizirana (npr. imena po tipih posod ali geografskih lokacijah). Tu imamo torej opraviti s sprevrženo moralo teksta (o morali pisanja in teksta obstaja zelo poučen članek že prej omenjenega R. Barthesa) (Barthes 1979). Kognitivno investicijo, ki je pri-

vedla do take podobe, moramo tudi poiskati znotraj humanističnih ved. Zgodovina, ki je tej arheologiji ponudila model razlage, je bila predvsem zgodovina dogodkov in oseb, strukturirana kot linearna naracija. Čeprav se teh ni poznalo v prazgodovini, se je ohranil interpretativni in razlagalni koncept; le da so skupine ljudi zamenjale skupine artefaktov, ki se jim bile podeljene človeške značilnosti, in je tako razlaga dobila podobo zgodovinske razlage. Taka narava kognitivne investicije in percepcije zgodovine človeštva je privedla do delitve na zgodovinska in prazgodovinska obdobja. Eden od temeljnih konceptov je bila odsotnost zapisovanja jezika v prazgodovinskem obdobju. Ena od posledic je bila delitev stroke, ki je bila zelo izrazita še posebej v srednji Evropi, na prazgodovino in klasično arheologijo, oziroma arheologijo. Danes tak koncept delitve doživlja različne kritike. Poleg tega poznamo primere pisave in pisanih virov iz egejskih skupnosti oziroma držav že v 2. tisočletju pr.n.š., ali pa, če gremo še dlje v preteklost, razvpit problem vinčanske pisave.

Tretji primer s katerim skušam pokazati naravo kognitivnih investicij se tudi veže na prazgodovinsko obdobje. V mislih imam najpogostejše kontekste najdb iz bronzne dobe; naselbine, grobišča, depoji. V primerjavi z antično ali srednjeveško arheologijo nastopa v prazgodovinski arheologiji neprimerno manj kontekstov. Bistveno manj pozornosti se posveča potem, poljskim mejam, kratkotrajnim zgradbam oziroma zgradbam s specifičnimi pomeni, krajinskimi oznakam... V antični in srednjeveški arheologiji imamo še veliko več kontekstov: cerkve, mitnice, tabori, mostovi,... Taka redukcija kontekstov je privedla tudi do redukcije diskurza v arheologiji. Razlogi za to so večinoma v slabši ohranjenosti materialnih ostankov iz prazgodovine, v večjem pomenu pisanih virov v antičnem in srednjeveškem obdobju, delno pa tudi v manjših zahtevah ciljev raziskav prazgodovine.

Del razlage za tako prevladujočo delitev na tri kontekste najdb sem skušal najti tudi v tradiciji arheologije in njenem jeziku. Na splošno lahko v razvoju arheologije vidimo tri zgodnje komponente: kulturna zgodovina in humanistika; antropološke študije; antikvarske dejavnosti, tezavri, zbirke čudežev in redkosti, zbirke zakladov. Nekaj razlogov za delitev na tri kontekste najdb lahko

pripišemo tudi tem trem komponentam v razvoju arheologije. (Sl. 5)

Sl. 5

Naselbine: pri njih je značilna kulturno zgodovinska orientacija raziskav. Prve študije naselbin iz preteklosti so največkrat izvirale iz umetnostno zgodovinskih in arhitekturnih konceptov in iz konceptov urbanizma. Še posebej so take študije dobile pomen ob poznavanju pisanih virov, ki so govorili o naseljevanju, urbanizmu in arhitekturi. Pri prazgodovinskih naselbinah, ki jih je arheologija začela odkrivati in spoznavati pozneje kot antične, teh podatkov ni bilo in so marsikateri koncepti arhitekturnih in umetnostno zgodovinskih analiz odpadli. Kljub temu pa so se ohranile nekatere vsebine kulturne zgodovine: npr. interpretacija utrjenih gradišč v duhu srednjeveških gradov (npr. Kimmig 1969) ali pa vezanje skupin naselbin na določeno etnično ali kulturno skupino, ugotavljanje življenjskega prostora kulturnih skupin in političnih odnosov med njimi. V analitskih procedurah se velikokrat uporabljajo analize arhitekture in zgodovine. Prevladujoče tipologije naselbin kažejo jasno arhitekturno zasnovo, saj se jih največkrat izvaja na podlagi morfoloških oblik (npr. tipologija gradišč (Guštin 1978)).

Grobišča: skupni imenovalec med arheologijo in antropologijo je vsekakor smrt, ki je glavni razlog za nastanek grobišč. Ob koncu prejšnjega in v prvi polovici tega

stoletja, so bile v antropologiji glavne analize grobišč in skeletov metrične, namenjene ugotavljanju rasnih tipov in evolucije populacij. Antropologija je v svoje analize vključevala tudi koncepte kulturne zgodovine, saj so jo zanimali rituali pokopa, pomen pokojnikov v določeni skupnosti oziroma na splošno fenomen smrti v preteklih družbah. To vez med antropologijo in kulturno zgodovino vidimo tudi na terminološki ravni. Izraz nekropola (nekropolis) lahko preprosto prevedemo tudi kot mesto mrtvih oziroma naselbina mrtvih. S tem se kontekst grobišč v marsičem približuje kontekstu naselbin. Raziskave obeh imajo kar nekaj skupnih značilnosti: možna topografska raziskava, pomen toponimov, standardni oziroma predvidljivi vzorci pri izbiri lokacij, možnost načrtovanja sistematičnih raziskav. Večine tega pa ni pri depojskih in posameznih najdbah. Dovolj je že podatek, da so skoraj vse depoje odkrili laiki. Izjema so odkritja takih najdb s pomočjo detektorjev za odkrivanje kovin, pa tudi tu gre v glavnem za aktivnosti amaterjev.

Depoji: V tem primeru imamo še posebej dobro jezikovno analogijo v zvezi z zbiranjem predmetov in antikvarstvom. Pri nas se velikokrat pojavlja izraz zakladna najdba (v nemščini tudi Schatzfunde). Ta zveza nikakor ni naključna, saj skuša razumeti naravo depojev oziroma njihov pomen in vedenjske vzorce v preteklosti: zakopavanje zakladov zaradi nevarnosti, varovanje osebnega premoženja. Obenem pa implicira tudi določene tradicionalne izkušnje in prakse v zgodnjem razvoju arheologije: zakladnice na dvorih plemičev ali bogatih posameznikov in zakladi zbiralcev.

V teh nekaj kratkih primerih sem hotel z jezikovne plati razložiti naravo kognitivnih investicij in načine, kako do njih prihaja. Kulturno zgodovino sem vzel za primer, ker je za nas še posebej aktualna. Prav tako bi lahko poiskali podobne situacije v drugih dveh paradigmatskih smereh. Moj namen je bil pokazati kako so nekateri pojmi, ki se zdijo že popolnoma uveljavljeni in očitni, potrebni tovrstne analize. Če teh analiz ne bi izvajali, ali pa se ne bi zavedali njihovega pomena, obstaja nevarnost, da začnemo koncepte vse bolj implicitno uporabljati. Glavni problem implicitne rabe, pa je po mojem mnenju onemogočanje konstruktivne kritike. Tako se kritika največkrat sprevrže v popolno zanikanje takih konceptov. Dober primer je C. Renfrew, ki danes popol-

noma zanika smiselnost koncepta kulture kot pojma za opisovanje skupin ljudi in artefaktov. Implicitnost nosi v sebi nevarnost dogmatičnega diskurza, saj jo je težko definirati, razlagati in analizirati. Kritičen pristop do vseh naših metod detekcije, deskripcije in interpretiranja pa nam omogoča, da širimo jezik arheologije in s tem naš spoznavni svet.

Opomba:

1 Članek je razširjena in dopolnjena verzija referata, predstavljenega na konferenci TAG, Newcastle, 18.-20. 12. 1989.

Literatura:

- BINFORD, L. 1986. Predavanja na Odd. za arheologijo, Ljubljana.
- BARTHES, R. 1979. "Nulti stepen pisma", v: *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd, 5 - 54.
- BINTLIFF, J. 1990. "Prispevek strukturalne historiografije Annales k arheologiji", *Arheo 11*, Ljubljana, 4-18.
- GUŠTIN, M. 1978. "Gradišča železne dobe v Sloveniji", *Arheološki vestnik 29*, 100-121.
- GARDIN, J.-C. 1988. *Teoretska arheologija*, Ljubljana.
- HJELMSLEV, L. 1980. *Prelogomena teoriji jezika*, Zagreb.
- HODDER, I. 1991. *Reading the Past*,
- IVIĆ, M. 1983. *Pravci u lingvistici*, Ljubljana.
- KIMMIG, W. 1969. "Zur problem späthallstattischer Adelssitze", v: *Siedlung, Burg und Stadt, Deutsche Akademie der Wissenschaften, Vor- und Frühgeschichte 25*, Berlin, 95 - 113.
- KLEJN, L. 1987. *Arheološki viri*, Ljubljana.
- KLEJN, L. 1988. *Arheološka tipologija*, Ljubljana.
- KUHN, T. 1974. *Struktura naučnih revolucija*, Beograd.
- NOVAKOVIĆ, P. 1990. "Konferenca TAG", *Arheo 11*, 40-44.
- RADOVANOVIĆ, M. 1986. *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- SCHIFFER, M. 1976. *Behaviorial Archaeology*.
- SOMMER, U. 1990. "Dirt Theory, or archaeological sites seen as rubbish heaps", *Journal of Theoretical Archaeology 1*, London, 47-60.
- ŠKILJAN, D. 1978. *Govor realnosti i realnost jezika*, Zagreb.
- TUĐMAN, M. 1986. *Teorija informacijske znanosti*, Zagreb.
- WITTGENSTEIN, L. 1976. *Logično filozofski traktat*, Ljubljana.

Predrag Novaković